

УДК 37.014(476)«1920»

І. У. Каляда, дацэнт (БДТУ)

СТАНАЎЛЕННЕ СІСТЭМЫ АДУКАЦЫІ І НАВУКІ Ё БССР У 1920-Я ГГ.

У артыкуле разглядаецца такі накірунак палітыкі беларусізацыі, якая праводзілася ў БССР у 1920-я гг., як рэфармаванне сістэмы адукацыі. У гэтай галіне дзяржаўнай праграмай прадугледжваўся перавод на беларускую мову сістэмы школьнага навучання, а таксама сярэдняй і вышэйшай адукацыі, падрыхтоўка адпаведных кадраў, стварэнне неабходнай навукова-тэхнічнай базы. Аўтар звяртае ўвагу на тэрапрапрыяцтвы, правядзенне якіх садзейнічала рашэнню пастаўленых задач, а таксама на праблемы і цяжкасці, якія ўзніклі ў ходзе здзяйснення гэтай палітыкі. Аналізуюцца вынікі беларусізацыі школьнай сістэмы і адносіны да правядзення такой палітыкі ў грамадстве.

The article dwells upon the reforms of the educational system in the 1920-ies in the BSSR. The curriculum envisaged the necessity to introduce the Belorussian language in the education system at all levels, to train the corresponding specialists and to create the required facilities. The author focuses on the measures contributing to the solution of the tasks and reveals some difficulties occurring at that time. It analyses the results of these reforms and people's reaction to this policy.

Уводзіны. Беларусізацыя стала вызначальным фактарам усяго грамадскага жыцця БССР другой паловы 1920-х гг. Яе галоўны напрамак – развіццё беларускай мовы. Пры распрацоўцы мер па адраджэнню беларускай мовы неабходна было ўлічваць яе дыялектную стракатасць, незавершанасць працэсу фармавання ў якасці літаратурнай, нераспрацаванасць навуковай, палітычнай, юрыдычнай тэрміналогіі. Адпаведна вызначаліся і задачы: навуковая распрацоўка праблем беларускай мовы, яе гісторыі, удасканаленне лексікі і граматыкі, тэрміналогіі на аснове вывучэння беларускай мовы. Гэта было вельмі важна, бо рабіла друкаванае слова больш зразумелым для шырокіх мас, палягчала далучэнне да кнігі. Асноўная роля ў вырашэнні гэтых задач адводзілася Народнаму камісарыяту асветы, Інстытуту беларускай культуры, адпаведным універсітэцкім кафедрам.

Асноўная частка. Яшчэ ў лютым 1921 г. была ўтворана Беларуска-Навукова-тэрміналагічная камісія, якая «павінна была апрацаваць беларускую тэрміналогію па ўсіх галінах навукі...» [1, с. 280]. І ўжо 1 мая 1921 г. Камісія рабіла сваю першую справаздачу: за два з паловай месяцы яна здолела апрацаваць і канчаткова прыняць 2270 і падрыхтаваць да зацвярджэння звыш 5000 тэрмінаў [2, с. 10]. Большасць тэрміналогіі датычыла тэрмінаў, што ўжываліся ў сярэдняй школе. Увогуле, да 1922 г. была выдадзена навуковая беларуская тэрміналогія па гуманітарнай, прыродазнаўчай і матэматычнай галінах.

Аднак дзейнасць Навукова-тэрміналагічнай камісіі была абмежавана толькі тэрміналогіяй. А для больш шырокага развіцця беларускай культуры неабходна было стварэнне ўстановаў больш значнага маштабу. Таму на базе Навукова-тэрміналагічнай камісіі ў 1922 г. быў утвораны Інстытут беларускай культуры, які ў далейшым узначаліў даследаванні ва ўсіх галінах

навукі, звязаных з беларускай культурай (старшыня – С. М. Некрашэвіч, з 1925 г. – У. М. Ігнаціўскі, сапраўдныя члены – Я. Карскі, І. Луцэвіч (Купала), К. Міцкевіч (Колас), Я. Лёсік і інш.). Асноўнымі яго задачамі былі арганізацыя планамернага вывучэння мовы, літаратуры, гісторыі, эканомікі Беларусі [2, с. 33].

У комплексе распрацаваных мерапрыемстваў па беларусізацыі грамадскага жыцця ў рэспубліцы першачарговае значэнне надавалася сістэме народнай адукацыі, бо добра разумелася, што ад зрухаў менавіта ў гэтай галіне шмат у чым будзе залежыць поспех вырашэння ўсёй праблемы ў цэлым. Пасля глыбокага аналізу рэальнага становішча было прынята адзінае правільнае рашэнне: беларусізацыю ажыццяўляць раўналежна па ўсіх катэгорыях навучальных і выхаваўчых устаноў, гэта значыць, пачынаючы ад дзіцячых садкоў і канчаючы тэхнікумамі і інстытутамі. Увядзенне беларускай мовы ў навучальна-выхаваўчы працэс дзвюх апошніх катэгорый устаноў практычна здымала праблему беларусізацыі ў працоўных школах, паколькі яны былі зацікаўлены навучаць дзяцей на той мове, якая з'яўлялася рабочай для тэхнікумаў і інстытутаў.

Зыходным прынцыпам нацыянальнай палітыкі ў школьнай справе вызначаўся прынцып забеспячэння правоў і магчымасцей кожнай нацыянальнасці, якая пражывае на Беларусі, навучаць дзяцей на роднай мове адпаведна іх удзельнай вазе ў агульнай колькасці насельніцтва і жаданню бацькоў.

Пры правядзенні беларусізацыі школ Наркамасветы кіраваўся наступнымі прынцыпамі: ніжэйшыя школы павінны працаваць на роднай мове працоўнага насельніцтва; выпускнікі тэхнікумаў і ВНУ павінны абслугоўваць насельніцтва на яго роднай мове; руская мова як мова саюзная, абавязковая ва ўсіх навучальных установах, нягледзячы на тое, на якой мове гэта ўстанова працуе

(з дакладу наркама асветы А. В. Баліцкага на VIII Усебеларускім з'ездзе Саветаў) [3, с. 227].

У выніку ў 1925–1926 гг. у 4-гадовых школах выкладанне поўнаасцю вялося на беларускай мове, у 7-гадовых – першыя тры класы таксама цалкам былі пераведзены на беларускую мову, апошнія класы – на 40%. Да 1928 г. каля 80% школ было пераведзена на беларускую мову навучання. Поўнаасцю на роднай мове ішло выхаванне ў дзіцячых дамах і садках [4, с. 72].

Палітыка беларусізацыі з яе прыярытэтам беларускай мовы і культуры ні ў сваіх гістарычных вытоках, ні ў час свайго найвышэйшага ўзлёту ў 1920-я гг. ніколі не несла ў сабе пагардлівых адносін да моў і культур іншых народаў. Наадварот, побач з беларускімі адчыняліся школы і класы з роднай мовай выкладання для прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей: рускай, яўрэйскай, польскай, украінскай і інш. Так, хутка развівалася сетка яўрэйскіх школ – у 1926/1927 навучальным годзе колькасць пачатковых школ павялічылася да 132–147, а сямігадовых – да 50–53, што складала адпаведна 3 і 18% ад агульнай колькасці такіх школ у рэспубліцы; польскіх школ – 138 [5, с. 254] (акрамя польскіх меліся беларускія школы з выкладаннем польскай мовы); у 1925/1926 навучальным годзе адчыніліся першыя дзве літоўскія школы ў Полацкай акрузе (у 1927 г. іх было 10 [6, с. 75]).

Наогул, у 1927 г. выкладанне ў школах Беларусі вялося на васьмі нацыянальных мовах.

Большасць настаўніцтва, асабліва сельскага, ставілася да беларусізацыі добразычліва. Гарадское настаўніцтва ўспрымала беларусізацыю як неабходнасць і не пярэчыла яе правядзенню. Можна казаць аб тым, што сярод інтэлігенцыі да 1927 г. склаліся ўжо даволі значныя кадры, якія актыўна прымалі ўдзел у культурным будаўніцтве. Разам з тым і сярод настаўнікаў, і сярод вучняў былі і такія, хто адносіўся да беларусізацыі ваража ці фармальна. Напрыклад, былі выпадкі нежадання вывучаць беларускую мову ў школах: дзеці ў ананімных анкетах пісалі, што «...нам больш падабаецца руская мова, бо на беларускай мове далей Мінску не паедзеш» (з паведамлення Мазырскай акружнай нацкамісіі ад 25.06.29) [7, с. 81].

На жаль, некаторыя факты давалі падставы для незадаволенасці. Былі выпадкі, калі даходзіла да абсурду: у некаторых раёнах так пільна ўзяліся за беларусізацыю (напрыклад, на Магілёўшчыне), што нават спалілі ўсе падручнікі на рускай мове, што, зразумела, выклікала незадаволенасць насельніцтва, асабліва сельскага, бо іх дзецям цяжка было паступіць у 7-гадовыя школы, дзе патрабавалася валоданне рускай мовай.

У асобных выпадках назіраўся рэзкі кантраст паміж памяшканнямі і абсталяваннем, напрыклад, яўрэйскай і беларускай школы ў

адной і той жа мясцовасці. Гэта прыводзіла да таго, што яўрэйская школа дадзенай мясцовасці разглядалася насельніцтвам як школа другога гатунку і спрыяла адліву вучняў з гэтай школы ў беларускія ці рускія.

У перыяд ажыццяўлення беларусізацыі адной з самых вострых была праблема адукаваных кадраў. Для яе вырашэння ЦВК БССР звярнуўся да Наркамасветы РСФСР з просьбаю адкамандзіраваць у БССР настаўнікаў – ураджэнцаў Беларусі, а таксама апублікаваў зварот да іх з заклікам уключыцца ў культурнае адраджэнне краіны. Дарэчы, дзякуючы гэтаму звароту, на радзіму вярнуўся Я. Колас, адзін з першых арганізатараў беларускіх школ (да гэтага часу ён працаваў настаўнікам у Абаянскім раёне Курскай вобласці). Па запрашэнню Акадэмічнага цэнтра БССР у Мінск прыехаў Е. Раманаў, адзін з самых вядомых беларускіх мовазнаўцаў, этнограф, археолаг, які з 1917 г. жыў і працаваў у Стаўрапалі. У 1921 г. з Адэсы вярнуліся такія выдатныя дзеячы беларускай культуры, як С. Некрашэвіч, А. Баліцкі, Пётр і Юльян Іллючонкі, артыст А. Ляжневіч, прафесар М. Пітуховіч, Н. Грамыка, у 1922 г. – Я. Аляхновіч. У 1925 г. на радзіму вярнуўся славуты беларускі гісторык і этнограф М. В. Доўнар-Запольскі, які ўзначаліў гісторыка-этнаграфічную камісію Інбелкульту, выкладаў у БДУ.

Аднак праблема адукаваных кадраў стаяла вельмі востра, і таму асабліва ўвага надавалася падрыхтоўцы настаўнікаў, якія б маглі весці выкладанне на беларускай мове, для чаго сталі адкрываць кароткатэрміновыя курсы (кожны год на 1,5–2,5 месяцы). Курсы мелі практычны характар і распрацоўвалі пытанні метадыкі і школьнай практыкі. Да 1927 г. праз такія курсы прайшлі 75% настаўнікаў [8, с. 416]. Працавалі кароткатэрміновыя курсы (3 месяцы) спецыяльна па вывучэнню беларускай мовы.

З мэтай перападрыхтоўкі настаўнікаў у снежні 1923 г. у Мінску пачалі працаваць Вышэйшыя курсы беларусазнаўства, у навучальным плане якіх значыліся такія дысцыпліны, як беларуская мова, гісторыя беларускай літаратуры, гісторыя Беларусі, геаграфія і этнаграфія Беларусі, беларускае мастацтва, метадыка мовы і літаратуры. Цікава адзначыць, што разам з Вышэйшымі курсамі беларусазнаўства працавалі Цэнтральныя беларускія курсы па перападрыхтоўцы настаўнікаў беларускіх школ РСФСР (гэта былі двухмесячныя курсы, слухачамі якіх з'яўляліся настаўнікі ад Бранскай, Смаленскай і Пскоўскай губерняў).

Адзначым, што настаўнікі, якія скончылі курсы беларусазнаўства, прызначаліся толькі ў беларускія школы ці ў тыя, якія павінны былі перайсці на беларускую мову.

Разгортвалася работа па беларусізацыі прафшкол, тэхнікумаў.

Да 1928 г. поўнасьцю былі беларусазаваны педагогічныя тэхнікумы і курсы па падрыхтоўцы настаўнікаў. Беларусізацыя іншых тэхнікумаў (індустрыяльных, будаўніцкага, кааператыўнага, мастацкага) заключалася ў тым, што беларуская мова там была ўведзена як прадмет выкладання.

Станаўленне сеткі адукацыі нацыянальных меншасцей патрабавала хуткай падрыхтоўкі адпаведных педагогічных кадраў. У 1926/1927 навучальным годзе працавалі 3 нацыянальныя яўрэйскія педтэхнікумы (у Мінску, Віцебску і Гомелі), польскі педагогічны тэхнікум. Для падрыхтоўкі латышскіх настаўнікаў Наркамасветы пасылаў у Ленінградскі латышскі педтэхнікум па 10 стыпендыятаў [5, с. 255].

Вышэйшыя навучальныя ўстановы пераходзілі на беларускую мову больш павольна, што тлумачыцца, у першую чаргу, недастатковым веданнем беларускай мовы сярод выкладчыкаў.

Асабліва ўвага надавалася вывучэнню беларускай мовы студэнтамі ВНУ пры пераходзе на апошні курс навучання, і калі, напрыклад, выпускнікі ўніверсітэта не паказвалі дастатковых ведаў па беларускай мове, іх пакідалі яшчэ на год для спецыяльнага яе вывучэння.

Трэба адзначыць, што ў ходзе беларусізацыі вышэйшых навучальных устаноў былі складанасці і сур'ёзныя недахопы, назіраліся фармальныя адносіны і нават супраціўленне некаторай часткі супрацоўнікаў ВНУ вывучэнню беларускай мовы і пераводу выкладання сваіх дысцыплін на гэтую мову. Не садзейнічала беларусізацыі ВНУ прымяненне націску і адміністрацыйных мер. Напрыклад, значная частка выкладчыкаў і студэнтаў выказвала незадаволенасць рашэннем агітпрапа ЦК КП(б)Б, згодна з якім скончыўшымі ўніверсітэт лічылі толькі тых студэнтаў, якія добра валодалі беларускай мовай. На гэтай глебе ўзніклі канфлікты і сярод студэнтаў.

Тым не менш, нягледзячы на шматлікія цяжкасці, да канца 1920-х гг. значна ўзмацнілася навуковая база Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі, іншых ВНУ рэспублікі. Тым самым забяспечвалася падрыхтоўка як кадраў спецыялістаў-практыкаў, так і маладой беларускай прафесуры.

Улічваючы патрэбы развіцця народнай гаспадаркі і культуры, на базе Інбелкульты была ўтворана Беларуска Акадэмія навук, якая адкрылася 1 студзеня 1929 г. Яе першым прэзідэнтам стаў акадэмік У. М. Ігнатоўскі, віцэ-прэзідэнтамі – акадэмікі С. Н. Некрашэвіч і М. І. Бялуга.

Для распрацоўкі навуковых і культурных праблем, звязаных з асаблівасцямі тых ці іншых нацыянальнасцей, пры Акадэміі навук былі арганізаваны яўрэйская, польская і латышская секцыі. Напрыклад, яўрэйская секцыя мела ў сваім складзе лінгвістычную, літаратурную, сацыяльна-эка-

намічную і фальклорную камісіі, якія распрацоўвалі пытанні па гісторыі яўрэйскай у Беларусі і Літве, па гісторыі каланізацыі, рэкрутчыны і г. д.

Заключэнне. Такім чынам, у 1920-я гг. сістэма народнай адукацыі ў асноўным склалася, сфармаваліся прынцыпы дзяржаўнай палітыкі і дзейнасці партыйных і грамадскіх арганізацый у гэтай сферы.

У складаных матэрыяльных умовах расла сетка агульнаадукацыйных школ, тэхнікумаў, ВНУ. Пашырэнне выкладання на беларускай мове закладвала асновы для выхавання нацыянальнай свядомасці. Відавочна, што гэты час стаў важным этапам у станаўленні беларускай навукі, калі былі ўтвораны і разгортвалі сваю дзейнасць першыя навуковыя ўстановы, фармаваліся кадры вучоных, і былі дасягнуты пэўныя поспехі ў галіне гуманітарных, біялагічных, сельскагаспадарчых і іншых навук.

Цэнтрам навуковага развіцця стаў Інстытут беларускай культуры, які быў асяродкам культурнага жыцця, многа зрабіў для справы беларускага адраджэння, фарміравання навуковых і культурных кадраў, якія сцвярджалі развіццё нацыянальнай культуры і самасвядомасці народа. Разам з тым, спроба стварыць у 1920-х гг. сістэму адукацыі нацыянальных меншасцей, якія пражывалі у БССР, нягледзячы на шэраг станоўчых момантаў, засталася незавершанай. Усё прыйшло да таго, што нацыянальная школа гэтых народаў, як і культура наогул, з другой паловы 1930-х гг. знікла на доўгія гады амаль цалкам.

Літаратура

1. Хроніка беларускага культурнага жыцця // Адраджэнне. – 1922. – № 1. – С. 275–286.
2. Інстытут беларускай культуры (ІнБелКульт): гісторыя ўзнікнення, сучасная структура, навукова-даследчая дзейнасць. – Мінск: Дзярж. выд-ва Беларусь, 1926. – 118 с.
3. Восьмы Усебеларускі з'езд Саветаў: Стэнаграфічная справаздача. – Мінск: Выд-ва ЦВК БССР, 1927. – 486 с.
4. Чарвякоў, А. За Савецкую Беларусь / А. Чарвякоў. – Мінск: Беларускае выд-ва, 1927. – 137 с.
5. Лыч, Л. Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. – Мінск: ВП «Экаперспектыва», 1997. – 486 с.
6. Практычнае вырашэнне нацыянальнага пытання ў БССР. – Мінск: Выд-ва Нацкамісіі ЦВК БССР. – Ч. 1: Беларусізацыя. – 1928. – 152 с.
7. Два гады нацыянальнай работы ў БССР: збор прамоў, артыкулаў і рэзалюцый па нацыянальнаму пытання. – Мінск: Выд-ва Нацыянальнай камісіі ЦВК БССР, 1929. – 167 с.
8. Белорусская Советская Социалистическая республика. – Минск: Изд-во СНК БССР, 1927. – 528 с.

Пастуніў 02.04.2010